

ORIOI, Carme; Emili SAMPER (eds.): *Història de la literatura popular catalana*. Alacant / Palma / Tarragona: Publicacions Universitat d'Alacant / Edicions Universitat de les Illes Balears / Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 2017, 606 p.

Història de la literatura popular catalana

Francesc GISBERT MUÑOZ

Escola Valenciana / IES Serra de Mariola, Alacant

Totes les cultures necessiten ordenar la seua producció acadèmica per a posseir una visió de conjunt. En el cas de l'etnopoètica en llengua catalana, resultava preemptòria una anàlisi sistemàtica i rigorosa dels materials publicats des del segle XIX fins a l'actualitat. Reculls, antologies, articles, estudis, sovint difícils de trobar, per l'investigador modern. *Història de la literatura popular catalana* és una obra que aspira a donar resposta a aquesta mancança. En l'edició, a cura de Carme Oriol i Emili Samper, hi han col·laborat especialistes en la matèria de tot el domini lingüístic: Martine Berthelot, Joan Borja, August Bover, Jaume Guiscafrè, Hèctor Moret, Carme Oriol, Montserrat Palau, Isabel de la Parte, Artur Quintana, Josefina Roma, Mònica Sales, Emili Samper, Josep Temporal, Caterina Valriu, Vicent Vidal i Laura Villalba.

L'obra pretén ser una visió actualitzada de tots els estudis i publicacions dels folkloristes en llengua catalana, des de l'aparició del folklore i el seu àmbit específic, a mitjan segle XIX, fins a l'actualitat. Una empresa ambiciosa i necessària, amb voluntat enciclopèdica, que proporciona una visió panoràmica dels estudis i treballs relacionats amb la cultura popular catalana. Joan Soler¹ definí la cultura popular en un sentit ampli: «inclou el conjunt de mites, creences, sabers, institucions socials, tradicions, costums i formes de vida materials i espirituals, els comportaments [...] d'una col·lectivitat, d'una comunitat». L'abast del terme folklore s'interpreta en un sentit integrador, en la línia expressada per Rossend Serra: allò que el poble conta (llegendes, rondalles), allò que el poble creu (creences, costums, festes) i allò que el poble canta (cançoner i lírica popular). En aquest sentit, el material d'estudi de la *Història de la literatura popular catalana* se centra en la branca de la *folk literature* que va més enllà dels reculls folklòrics amb material de camp, obtingut pels investigadors, i abraça els estudis elaborats a partir d'aquests materials i la metaliteratura generada per qualsevol disciplina científica. Això implica una producció ingent i, a més a més, de territoris molt diversos. Un dels encerts d'aquesta *Història* és la voluntat de no marginar autors ni publicacions en funció del seu origen, com de vegades ocorre en algunes històries d'altres àmbits, on la zona amb major influència, població o prestigi és la millor estudiada i la resta, simples complements. Som davant d'una obra que manifesta un respecte exquisit per totes les aportacions, tant les de Catalunya com les de la resta de territoris germans de parla catalana. La *Història de la literatura popular catalana* es divideix en set capítols, amb un criteri territorial, per facilitar-ne la consulta: els quatre primers capítols fan referència als territoris que formen part, ara com ara, de l'Estat espanyol: Catalunya, les Illes Balears, el País Valencià i el Carxe i la Franja d'Aragó; el cinquè capítol se centra en la Catalunya Nord; el sisè, en Andorra, i el setè, en l'Alguer.

---

¹ Joan SOLER: *Cultura popular tradicional*. Barcelona: Ed. Pòrtic / Enciclopèdia Catalana, 2001.

Pel que fa al primer capítol, sobre Catalunya, comença amb l'estudi del període romàntic (Emili Samper), en les beceroles de l'interès per l'etnopoètica. De primer, revisa la relació entre poesia popular i rondallística, amb una anàlisi de les aportacions dels pares de l'etnopoètica catalana, els lingüistes Milà i Fontanals i Marià Aguiló, i del paper que hi jugaren la Renaixença i els Jocs Florals. A poc a poc, va prenent forma la consciència erudita i social de la importància de l'etnopoètica dins de la cultura catalana, com una branca més de la literatura. Tota cultura té una literatura escrita, més o menys culta, i una literatura oral, de tradició popular. Són dues cares d'una mateixa moneda, sense les quals una cultura no pot aspirar a desenvolupar-se en plenitud i normalitat. Durant aquest primer període romàntic, són fonamentals les aportacions de Francesc Pelai Briz i Francesc de Sales Maspons. Un tret d'aquesta *Història de la literatura popular catalana* és que intenta, en la mesura que és possible, corregir l'oblit tradicional de les dones, silenciades en els àmbits acadèmics, com en tants altres, i fa referència, per exemple al primer capítol, a les publicacions de les folkloristes Maria del Pilar Maspons i Joaquina Santamaria. Tampoc podien bandejar-se les aportacions d'un dels grans pilars de les lletres catalanes, el poeta Jacint Verdaguer, força influït per la lírica popular.

El descobriment de l'etnopoètica va anar unit, sovint, al que ha estat anomenat *folklore excursionista*. Recórrer el país implica, des de sempre, no solament descobrir el paisatge, sinó valorar i prendre consciència de la cultura dels seus habitants, dels tresors de la ruralia. A imitació de la Folk-Lore Society anglesa, es crea a Catalunya un Folk-Lore català, dins de la societat excursionista, impulsor de la Biblioteca de Cultura Popular (1884-1910).

De la Renaixença, passem al període clàssic (Montserrat Palau, Josefina Roma, Laura Villalba, Carme Oriol, Mònica Sales), ja en el segle xx. Destaquen les aportacions d'Aureli Capmany i Rossend Serra. El capítol ressalta un nou corrent, dins dels estudis de cultura popular, relacionat amb la implosió del feminisme i l'accés de les dones a aquesta i moltes altres àrees dels estudis acadèmics i del treball de camp: Maria Baldó, Maria Gràcia Bassa, Adelaida Ferré, Sara Llorens o Joana Vidal. A fi de sistematitzar els estudis folklòrics, es va impulsar la consolidació d'una arxivística moderna, que es va plasmar en la creació de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Fet i fet, la sèrie més important d'arxius fou possible gràcies al mecenatge de Rafael Patxot. És el temps del *Cançoner Popular de Catalunya* (1922-1936), encomanat a l'Orfeó Català; d'*El Llegendari Popular Català*, encomanat a Rossend Serra; de l'*Arxiu de Tradicions Populars*, obra de Valeri Serra i Boldú, i el temps de l'obra ingent del gran mestre, el folklore enciclopèdic de Joan Amades.

El capítol continua amb les aportacions durant el franquisme fins a l'actualitat (Carme Oriol, Josep Temporal). S'inclou, a més a més, un punt dedicat a comentar la metodologia, els gèneres i nuclis temàtics (cançons, llegendes, creences, costums). Es tracta d'un punt molt convenient per a entendre els criteris de selecció i la terminologia que fa servir el capítol dins de la història global. Punt i a part mereix l'obra de Josep Massot i Muntaner, investigador, activista i editor. Finalment, el capítol revisa les institucions i entitats que, en els últims anys, centren els esforços en l'etnopoètica a Catalunya, les xarxes de recerca, les editorials, els organismes públics i les associacions.

El capítol segon se centra en les Illes Balears (Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu). L'interès per la cultura popular va despertar en època il·lustrada, amb els reculls de poesia oral d'Antoni Febrer i Josep de Togores i l'edició de poesia ma-

llorquina de Josep Maria Quadrado. També es dedica un reconeixement significatiu a l'impuls cultural de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, qui va passar diverses temporades a Mallorca, va aprendre català i va sentir una viva curiositat per la cultura del país. El resultat van ser els volums del *Die Balearen* o l'edició de rondalles de Mallorca. Altres erudits que estudia el capítol són Mateu Obrador i Josep Rullan. És a principis del segle xx quan la investigació i publicació de materials de la cultura popular se sistematitza a les Illes, gràcies a iniciatives com *El Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, la revista *Tresor dels Avis* i les aportacions balears al *Cançoner Popular de Catalunya*. El gran protagonista del moment és Antoni Maria Alcover, amb l'obra magna de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó*. Altres estudiosos contemporanis foren Francesc Camps, Andreu Ferrer i Isidor Macabich. El capítol continua amb les investigacions durant el franquisme, temps en què destaquen Francesc de Borja Moll, tot un referent cultural i en l'edició de materials folklòrics, i una nòmina gens negligible tant de religiosos com d'intel·lectuals que no deixen d'interessar-se pel folklorisme en els anys de postguerra. Com en el capítol primer, també es revisen les institucions i publicacions que fomenten la investigació etnopoètica des de la democràcia.

El capítol tercer estudia la situació del País Valencià i del Carxe, regió murciana que conserva la parla catalana (Vicent Vidal i Joan Borja). El País Valencià va viure un cert interès etnopoètic durant la Renaixença i el Romanticisme. Igual que va passar a Catalunya, el moviment excursionista va despertar la curiositat per la història i l'etnografia en sectors no estrictament acadèmics. Durant la segona meitat del segle XIX, es publiquen els primers reculls de folklore musical i prenen rellevància dos noms, el sacerdot Martí Gadea i l'estudiós Francesc Badenes. No obstant això, el moviment de la Renaixença va ser molt feble al País Valencià. No és fins el segle XX quan apareixen les primeres associacions cíviques i institucions públiques que, des de la defensa de la llengua i la cultura dels valencians, contribueixen a divulgar i punxar la curiositat per la cultura popular. Són la Societat Castellonenca de Cultura i el Centre de Cultura Valenciana, dues associacions que van desenvolupar un activisme admirable, fins la Guerra Civil. Durant el primer terç del segle XX, cal esmentar dos estudiosos, ambdós des del sud del País Valencià, Francesc Martínez i Adolf Salvà, amb diversos reculls de rondalles, llegendes i materials folklòrics. Enmig del desert i el tall de soca-rel brutal que la Guerra Civil i la dictadura van provocar al País Valencià, agreujat per una tradició cultural en llengua pròpia molt feble, van aparèixer dos autors que apostaren decididament per la cultura popular com a primera passa per a la recuperació identitària dels valencians: Manuel Sanchis Guarnier i Enric Valor. Ells van mantenir viu l'interès per la cultura fins a l'adveniment de temps més favorables, amb la democràcia. Les últimes dècades, el País Valencià ha conegut una època d'or de publicacions de materials rondallístics i folklòrics, així com una atenció notable des del món universitari i les institucions.

El català també es parla a la regió murciana del Carxe, i aquest manual en dedica un subcapítol ben interessant, centrat sobretot en una obra significativa i pionera en el coneixement de la realitat d'aquest racó de món: *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana*, d'Ester Limorti i Artur Quintana.² En total, s'hi

² Ester LIMORTI i Artur QUINTANA: *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert/Diputació d'Alacant, 1998.

apleguen vora dues-centes narracions populars, a més de jocs a partir dels quals s'improvisaven comèdies breus en ambients lúdics, cent cinquanta cançons i un ric material lingüístic. Comptat i debatut, un treball modèlic, que va descobrir la riquesa d'una regió de poc més d'un miler d'habitants.

El capítol quart versa sobre la Franja d'Aragó (Hèctor Moret, Artur Quintana), un territori sovint oblidat en les històries de la literatura. A espais com el Carxe, la Franja, la Catalunya Nord o l'Alguer, la cultura popular i la llengua en general troben una dificultat afegida, l'existència de fronteres administratives que no coincideixen amb les fronteres lingüístiques i que, per tant, entrebanquen el desenvolupament natural de la cultura. La Franja té una extensió de 250 km per a un territori, en conjunt, similar al de les Illes Balears, d'una població de 50.000 habitants molt difuminats, sense grans nuclis urbans. No és fins la Renaixença quan alguns estudiosos s'interessen per fer treball de camp i descobrir els tresors que amaga la Franja. Marià Aguiló, Cels Gomis o Artur Bofill foren pioners a recórrer la Franja a la recerca de materials. No obstant això, el català a la Franja no ha estat sentit pels seus habitants i per les administracions com un element identitari. No és fins la dècada dels setanta del segle xx i la vinguda de la democràcia que apareix un cert sentiment reivindicatiu en alguns sectors. Aquest sentiment afavorí la publicació d'algunes monografies, que culminaran en l'estudi folklòric més important de la Franja, els tres volums de *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa* (1984),³ dedicats a narrativa, teatre, cançoner i gèneres menors. El treball va nàixer com a resultat de les jornades de Fraga, l'any 1984, en què, davant la inoperància del Govern d'Aragó, es va decidir impulsar una campanya per a recollir, classificar i publicar mostres de tots els gèneres populars de la Franja. La crida a la població va donar resultats ben positius i, juntament amb l'esforç dels investigadors, va produir tres volums que representen la millor aproximació a la cultura popular de la Franja a hores d'ara. La iniciativa es va completar amb altres tres volums de *Bllat colrat!* (1997), *Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*.

El capítol cinquè està dedicat al Principat d'Andorra (Isabel de la Parte). Un capítol breu que dona constància, però, de l'interès etnoopoètic, sobretot en els últims temps, convertit en una peça de pes de la identitat col·lectiva. Les primeres provatures per documentar la literatura oral andorrana venen amb folkloristes, etnògrafs i lletraferits catalans vinculats a la Renaixença, que viatgen per les Valls dels Pirineus. Són treballs dispersos, alguns, fins i tot de viatgers estrangers. No és fins a la segona meitat del segle xx que, arran del desenvolupament polític i econòmic, apareixen les primeres entitats i institucions interessades a reivindicar i investigar la història i la cultura d'Andorra, com a territori específic i com a part d'una cultura major, la llengua catalana. És aleshores quan Andorra deixa de ser una vall més dels Pirineus per adquirir consciència i entitat pròpia. A poc a poc, es creen institucions com l'Arxiu Nacional, l'Institut d'Estudis Andorrans, el Patrimoni Artístic Nacional i la Biblioteca Nacional. Entre els autors que van viure o treballar a Andorra, durant la recollida de materials per al Cançoner Popular de Catalunya, hi ha Palmira Jaquetti i Maria Carbó. Joan Amades també sentí un gran interès per Andorra, i les referències són constants en el *Costumari Català* i

3 *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. A cura d'Artur QUINTANA, Lluís BORAU, Carles SANCHO i Hèctor MORET. 1. Narrativa i teatre. 2. Cançoner. 3. Gèneres menors. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya, 1996.

en *Folklore de Catalunya*. Durant aquest període, cal no oblidar els noms de Ramon Violant, Narcís Casall, Pere Caturri, Montserrat Palau, Esteve Albert i Manel Anglada.

Més complexa és la situació de la Catalunya Nord, estudiada en el capítol sisè (Martine Berthelot). La Renaixença i el Romanticisme suscitaren un cert interès per l'etnopoètica, entrebancat per divisió fronterera i pel centralisme francès. El Rosselló va ser un dels primers focus culturals de la Renaixença. Ja en el segle xx, es crea la Société d'Études Catalanes (1907), que afavorí l'aparició d'una collita de folkloristes locals. Durant la Renaixença es va revifar el catalanisme cultural, sobretot al Rosselló. Jacint Verdaguer i Manuel Milà i Fontanals donaren suport als autors locals per a recuperar la poesia popular. Pere Courtais, Josep Bergnes o Justí Pepratx publicaren treballs primerencs. L'arxiver Pere Vidal va ser pioner en el recull i investigació de materials folklòrics al Rosselló. Arreplegava rondalles i llegendes i després les explicava, en una altra vessant de rondallaire. A ell devem el *Cançoner català al Rosselló i la Cerdanya* (1885–1990). D'altra banda, la Société d'Études Catalanes va afavorir una literatura lírica basada en la lloança del *terroir*. Esteve Casaponce edita, amb èxit, *Contes vallespirencs* (1907). Amb tot, el folklorista més significatiu va ser Joan Amades. A més d'escriptor i erudit, era un gran excursionista i coneixia a fons el Vallespir. Publicà regularment en la *Revue Catalane* i defensà la importància que havien de tenir els estudis folklòrics al Rosselló. Altres estudiosos foren Josep Sebastià Pons i la seua germana Simona Gay. Es tracta d'un grup d'investigadors que col·laboraren amb ells i crearen la primera xarxa etnopoètica de la Catalunya Nord.

Van ser la primera llavor que, cap a mitjan segle xx, amb unes condicions polítiques molt diferents de la Península, germinaria en un catalanisme polític i cultural. El moviment general de reivindicació regionalista després del maig del 68 va fer reviscolar la lluita per la identitat cultural i lingüística. Un retorn a la identitat de la terra, amb el lema «Viure al país», vinculat amb la filosofia *revival*. Un dels noms que pren rellevància és el poeta i folklorista Jordi Pere Cerdà, amb les *Contalles de Cerdanya* (1958). La filosofia *revival*, de retorn a les arrels del país, influí positivament en un major interès per la llengua i l'etnopoètica. També cal assenyalar, des del Vallespir, Edmon Brazès i les *Històries del veïnat* (1965), que integren rondalles i llegendes locals. Amb tot, la pressió del centralisme francès ha provocat que, si bé s'han recuperat festes i tradicions locals, la llengua catalana no ha pogut entrar, tret de fortes restriccions, a l'escola francesa, i sovint és el francès la llengua de la festa i la cultura popular. Com també s'ha convertit el francès en la llengua dominant de les publicacions etnopoètiques, per motius editorials.

El capítol setè es dedica a l'Alguer (August Bover), una ciutat menuda on la supervivència del català i de la tradició cultural està sotmesa a grans entrebancs, però que, no obstant això, lluita per recuperar la memòria i l'ús de la llengua. L'interès per l'estudi de la literatura popular catalana a l'Alguer coincideix amb la represa de les relacions entre erudits catalans i algueresos. Una delegació de l'Alguer participà en el I Congrés de Llengua Catalana i hi hagué contactes i tramesa de materials (llegendes, rondalles, cançons). L'Alguer tingué, per tant, un lloc en les diferents etapes de la recerca folklòrica que es feia des de Catalunya.

En conclusió, aquesta *Història de la literatura popular catalana* naix per convertir-se en un manual de referència per a tots els interessants en l'etnopoètica. Una obra completa, coherent i sistemàtica, en la línia cronològica que abraça des de les

beceroles de la Renaixença fins a l'actualitat. I, ahora, amb un equilibri territorial més que notable i una clara voluntat no solament de contribuir a fixar per escrit noms i obres, sinó també de ser una eina valuosa per als investigadors de la cultura popular en tots els àmbits.